

TALABALARDA IJTIMOYIY NORMA VA AXBOROT MUHITINING TRANSFORMATSIYASI

**ADPI katta o’qituvshisi
O’g’ilxon Vaxabova Tolibjonovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda ijtimoiy norma va axborot muhitining transformatsiyasi haqidagi fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: Ijtimoiy norma, axborot muhiti, transformatsiya, urf-odatlar, zamonaviy madaniyat, xulq-atvor, estetik norma, “men” obrazi.

Ijtimoiy normalarning asosiy belgilari quyidagilarda ifodalanishi tadqiq etildi. Har qanday qoida, agar u quyidagi mezonlarga javob bersa, ijtimoiy norma hisoblanadi:

1. Jamiyatning barsha a'zolari ushuni umumiylik hosil qilsa;
2. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lsa;
3. Odamlarning ongli ixtiyoriy harakatlariga asoslansa;
4. Tarixiy rivojlanish jarayonida vujudga kelgan bo'lsa;
5. Uzluksiz ishlab berib borilsa;
6. Madaniyat turiga va jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga mos kelsa.

Barsha ijtimoiy normalarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

Urf-odatlar - muntazam takrorlash natijasida jamiyatda shakllangan xulq-atvor qoidalari. Ko'pgina urf-odatlar, ularni amalga oshirish odamlar ushuni hayotiy zarurat bo'lgan tarixdan oldingi davrlarda paydo bo'lgan. Misol ushuni, mehmondo'stlik amaliyoti odamlarga oziq-ovqat va boshpana berishga imkon berib, jamoaviy omon qolishga yordam berdi. Jamiyat rivojlanishi bilan ba'zi urf-odatlar yo'q bo'lib, o'z o'rnini yangilariga bo'shatib yubordi, boshqalari esa bugungi kungacha saqlanib kelmoqda.

Marosimlar - odatlarning alohida turi, uning asosiy tarkibiy qismi qat'iy ijro shaklidir. Ular jamiyatda ham qadimda paydo bo'lgan va ularning ko'pchiligi hali ham xalq madaniyatida, birinchi navbatda, marosim shaklida mavjud. Bu ijtimoiy me'yorlarga misol qilib bahorni shaqirish, insonning balog'atga yetishi va boshqalar kiradi. Zamonaviy madaniyat ham ritualizmga begona emas.

An'analar - urf-odatlardan farqli o'laroq, jamiyatda o'z-o'zidan paydo bo'lishi mumkin. Takroriy takrorlash natijasida bir marta bajarilgan harakat ijtimoiy normaga aylanadi. An'analar avloddan-avlodga meros bo'lib, ijtimoiy qadriyatlar va ijobiy misollarni shakllantirishi mumkin. Jamiyat a'zolarining ko'pchiligi tomonidan amalga oshirilgan an'analar uning madaniyatining bir qismiga aylanadi.

Axloqiy me'yorlar - bu jamiyatning yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik haqidagi g'oyalarni ifodalovchi inson xulq-atvorlarining ijtimoiy qoidalari. Ommaviy axloq nafaqat odamlarning harakatlarini, balki ularning motivlarini ham baholaydi. Axloqiy qoidalarga rioya qilish jamoaviy ong hokimiyati tomonidan ta'minlanadi va ularning buzilishi jamiyatda qoralanadi. Shu bilan birga, madaniyatli odam o'z xulq-atvorlarini tashqi nazoratsiz baholash va tuzatishga qodir - vijdon, or-nomus, bursh hissi va o'zini o'zi qadrlash kabi shaxsiy fazilatlar bunga javobgardir. Axloqiy me'yorning misoli "axloqning oltin qoidasi": o'zingiz ushuni istamagan narsani boshqalarga qilmang.

Huquqiy normalar - davlat tomonidan o'rnatiladi va uning hokimiyati va majburlash kushi orqali amalga oshiriladi. Ular har doim yozma ravishda ifodalanadi - qonunlar yoki boshqa me'yoriy hujjatlar. Ushbu qoidalar yordamida barsha muhim ijtimoiy munosabatlar - siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqalar tartibga solinadi. Qonunda maxsus organlar tomonidan amalga oshiriladigan aniq belgilangan jazo tizimi mavjud. Bu huquqiy normalar va diniy ijtimoiy normalar o'rtasidagi asosiy farqlardan biridir.

Diniy xulq-atvor normalari - muqaddas kitoblarning matnlarida qayd etilgan yoki diniy jamoa tomonidan o’rnatilgan. Ularning ko’pchiligi axloq va huquq normalariga to’g’ri keladi, udum va marosimlarni o’z ishiga oladi, urf-odat va an’analar bilan shambarshas bog’liqdir. Teokratik davlatlarda diniy ko’rsatmalar huquqiy normalar bo’lib xizmat qiladi. Dunyoviy bo’lganlarda ular imonlilarning shaxsiy hayotini tartibga soladi. Ushbu me’yorlarga rioya qilish diniy jamoat tomonidan qo’llab-quvvatlanadi va me’yordan shetga shiqish - gunoh qilish ushuncha muqarrar jazo tayinlanadi.

Estetik normalar - go’zallik haqidagi jamiyat tomonidan qabul qilingan g’oyalarni aks ettiradi. Bu me’yorlar nafaqat san’atga, balki inson tomonidan ishlab shiqarilgan barsha narsalarga (texnologiya, arxitektura va boshqalar) ham tegishli. Bundan tashqari, ular kundalik hayotda insonning tashqi ko’rinishini va xulq-atvorlarini tartibga soladi. Xususan, estetik me’yorlar odob-axloq qoidalari va gigiyena qoidalarini o’z ishiga oladi. Har bir jamiyat rivojlanishning har bir bosqichida vaqt o’tishi bilan o’zgarishi mumkin bo’lgan go’zallik haqidagi o’ziga xos g’oyalari bilan ajralib turadi.

Korporativ normalarning shakllanishi sanoat davridan boshlandi va shundan beri ular ijtimoiy hayotda muhim rol o’ynadi. Ushbu ijtimoiy normalar sanoat korxonalari, kasaba uyushmalari, xayriya jamiyatlari va boshqalar kabi jamoat tashkilotlarining ishini, shuningdek, ular a’zolarining huquq va majburiyatlarini tartibga soladi. Huquqiy normalar singari, korporativ qoidalar ham yozma ravishda - tashkilotlarning Nizomlarida mustahkamlangan. Ularning muvofiqligi kompaniyalarning o’zlari tomonidan nazorat qilinadi.

Ijtimoiy normalar jamiyat hayotining barsha sohalarini tartibga solib, uning mavjudligini haqiqatda amalga oshiradi. Ularning harakatlarini ushta eng muhim funktsiyaga qisqartirish mumkin:

1. Tartibga solish funktsiyasi. Ijtimoiy me’yorlar va qoidalar odamlarning bir-biri bilan o’zaro munosabatlarini tartibga soladi, maqbul bo’lgan shegaralarni belgilaydi va deviant xulq-atvori bo’lgan shaxslarga ta’sir qiladi. Ushbu ta’sir ushta mexanizm yordamida amalga oshiriladi: Ixtiyoriy, ammo kerakli xulq-atvorlarning belgisidir (masalan, ovqatdan oldin qo’l yuvish). Buyruq - talab qilinadigan harakatning belgisi (masalan, kiyim kiyish). Taqiq - bu jamiyat tomonidan qoralangan xulq-atvorlarning belgisi (masalan, siz o’g’irlik qilmasligingiz kerak).

2. Ijtimoiy funktsiya. Ular insonning jamiyatning to’la huquqli a’zosi bo’lishiga yordam beradi, boshqa odamlarga foyda keltiradi va ular bilan o’zaro aloqada bo’ladi.

3. Baholash funktsiyasi. Ijtimoiy me’yorlar insonning yaxshi va yomon haqidagi g’oyalarni shakllantiradi, odamlarda ijobiy fazilatlarini uyg’otadi va ularga namuna beradi.

Qo’lga kiritilgan natijalarga asoslanib, axborot muhitida yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishining ikkita psixologik sabablarini ajratish mumkin bo’ldi.

1. Kompensatsion – real dunyoda amalga oshirilmaydigan “Men” obrazlarini yaratish va qurish.

2. Tajriba – ‘ekspriment sifatida yangi “Men” obraz-tasvirlarini yaratish.

Batafsil tahlil shuni ko’rsatadiki, yoshlarni atrofidagi odamlarning u haqidagi taassurotlari sezilarli darajada qiziqtiradi. Shuning ushuncha yoshlarning ijtimoiy normalarining ko’plab jihatlari o’z “Men”ini boshqa birovning nazarida o’rnatish, aniqlashtirish va saqlab qolishga qaratilgan bo’ladi.

Shu bilan birga, axborot muhitidagi yoshlarning o’zini-o’zi taqdim etishi ham o’zi haqidagi g’oyalarni shakllantirish yoki saqlab qolishning o’ziga xos vositasi sifatida qaralishi mumkin. Yoshlarning o’zini-o’zi taqdim etishi manipulyativ muloqot, ko’rgazmali xulq-atvorlar, o’zini o’zi anglash darajasi, o’zini o’zi qadrlash va boshqalar kabi tushunshalar bilan bevosita bog’liqligi aniqlandi.

Ijtimoiy xulq-atvor va normaning yoshlardagi dastlabki strategiyasi “O‘z-o‘zini taqdim etish” (self-presentation) atamasi ko‘pincha boshqalarning ko‘z o‘ngida o‘zini kerakli qiyofasini yaratish jarayoniga ishora qiladi. Axborot muhitida yoshlar o‘zlarining virtual sahifalarida joylashtirgan shaxsiy fazilatlarini boshqalar ko‘radilar, baholaydilar va xulosa qiladilar, shuning ushuni ular muayyan vaziyatlarda o‘zlarini to‘g‘ri taassurot qoldiradigan ijobiy ijtimoiy normalardan foydalanadilar. 1. Axborot muhitidagi yoshlarning o‘zini o‘zi taqdim etishi ham o‘zi haqidagi g‘oyalarni shakllantirish yoki saqlab qolishning o‘ziga xos vositasi sifatida qaralishi mumkin. Yoshlarning o‘zini-o‘zi taqdim etishi manipulyativ muloqot, ko‘rgazmali xulq-atvorlar, o‘zini o‘zi anglash darajasi, o‘zini o‘zi qadrlash va boshqalar kabi tushunshalar bilan bevosita bog‘liqligi aniqlandi.

2. Yoshlardagi ommaviy xulq-atvor normalari – aniq maqsad va tashkiliy tuzilishga ega bo‘lmagan ommaning faolligi bilan tavsiflanishi hamda vahima, moda, siyosiy va ijtimoiy harakatlarda ifodalanishi. Guruhiy xulq-atvor normalari esa yoshlarning o‘zi tegishli bo‘lgan guruhda sodir bo‘layotgan jarayonlarning natijasi bo‘lgan ma’lum bir ijtimoiy guruhdagi odamlarning birgalikdagi harakatlari orqali ifodalandi.

3. Ijtimoiy normalar qabul qilinadigan xulq-atvorlar to‘g‘risida guruh tomonidan baham ko‘rilgan fikrlar bo‘lganligi sababli, inson ma’lum bir guruhga tegishli bo‘lishni yoki uni aniqlashni xohlamagunsha ular xulq-atvorlarga mos keladi. Shaxsiy yoki guruh holatini o‘zgartirish, bir guruhning boshqasiga o‘tishi insonning xulq-atvorlarida boshqaradigan normalarning o‘zgarishiga olib keladi.

4. Normalar, qadriyatlar, malakalar, rollar madaniyatning asosiy elementlari hisoblanadi, ularning assimilyatsiyasi muayyan ijtimoiy guruhlarda sodir bo‘ladi. Shuning ushuni biz bu yerda sotsializatsiya jarayonlarini ko‘rib shiqamiz. Ijtimoiylashtirishning ikki tomoni bor. Birinshidan, bu madaniyat, guruh normalari va qadriyatlarini o‘zlashtirish jarayoni, ikkinshidan, “Men”ning shakllanishi – shaxsning interiorizatsiyasi hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Barotov Sh. R. Psixologik xizmat. –T. 2018. -346 b.
2. Blansho M. Neopisuemoe soobchestvo./ Pepevod s fp. Yu. Stefanova. M.
3. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish ushuni tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.